

Britannica Hungarica világenciklopédia a könyvtárban

A Magyar Könyvtárosok Egyesületének 1995. évi egri vándorgyűlésén, a tájékoztató könyvtárosok szavazatával, a Britannica Hungarica – keresettség és tartalmi értéke alapján – elnyerte a Művelődési és Közoktatási Minisztérium által adományozott Fitz József díjat. Akkor a 18 kötetre tervezett lexikonnak még csak két kötete jelent meg. 1997 karácsonyára a könyvtárosok már felrakhatták a sokat forgatott kézikönyvek polcára a kilencedik (Holstein-kabuki) kötetet. A kiadó tehát tartja ígéretét: a sorozat a vállalt ütemezésnek megfelelően, mind tartalmában, mind külsejében, változatlanul igényes kivitelben már eljutott a betűrend feléig, és igazolta a könyvtárosok díjjal is megelőlegezett bizalmát.

A tényt, hogy a Pallas és a Révai óta eltelt oly sok évnvi szünet után, és annyi egyoldalú szemléletet tükröző kézikönyv, általános- és szaklexikon után, az olvasók végre megint bizton számíthatnak arra, hogy néhány éven belül egy teljes, rendkívül gazdag, korszerű, új adattárat vehetnek a kezükbe – csak örömmel illik nyugtáznunk. Sajnáljuk, hogy az Akadémiai Kiadónál elindított kiténő Magyar Nagylexikon folyama megtorpant, és hogy ez áldatlan vitát robbantott ki. Sok cikk és megnyilatkozás, ahelyett hogy segítette volna a további munkát, a párhuzamosságon rágódott. Az a véleményünk, hogy minél több, értékes ismeretet adó, könnyen használható kézikönyv áll a tanulni vágyók, az érdeklődő olvasók rendelkezésére, annál jobb. Tehát mi azt kívánjuk, hogy a Britannica Hungarica mellett, az újraindított Nagylexikon folytatása is sikerüljön. Álvitanak tartjuk, – és ezzel nem is kívánunk foglalkozni – az ún. „nemzeti” adattár állítólagos szembenállását a „nemzetközivel”, különösen azt a nézetet helytelenítjük, amely egyiknek anyagi problémáit hibásan a másik megjelenésével indokolja.

Terjesztés és könyvtári kedvezmények

A Britannica Hungarica kiadója óvatoss példányszámpolitikát folytat és gondos terjesztési munkát végez. Az állandó vásárlók száma elérte a 11.000-et. A lemorzsolódás gyakorlatilag megszűnt; sőt a teljes sorozatra előfizetők száma folyamatosan nő. Az első és az ötödik kötetből elkészült már az utánnyomás, a hatodik és a hetedik kötet utánnyomása is folyamatban van, így az új megrendelők pillanatnyilag kötelezvényt kapnak e két kötetnek a közeljövőben történő szállításra. A bizalom és a megértés jele, hogy emiatt sincs reklamáció.

A Könyvtárellátóval kötött megállapodás szerint a könyvtárak a már megjelent kötetekre 37 és a következő kötetekre minimum 30% kedvezményt kapnak. A kisebbségben élő magyarok egyesületi könyvtárainak a Britannica Hungarica Alapítvány már eddig is közel száz sorozatot adott ajándékba és az akciót foly-

tatni kívánja. Az igényeket a kiadóhoz vagy szerkesztőségünkhöz is el lehet küldeni elbírálásra. Azt hisszük, nem felesleges hangsúlyozni, hogy a könyvvásárlók megcsappant fedezete milyen fontossá teszi, hogy legalább a könyvtárakban hozzáférhessenek a kívánt forrásokhoz, köztük a Britannica Hungaricához is.

Kihez szól és milyen ez a lexikon?

A Britannica Hungarica a „kiművelt emberfők” társadalmának kialakítását kívánja segíteni: a sokrétű tudás megszerzésének egyik eszköze, eligazít bonyolult világunk számos kérdésében, megmagyarázza a fogalmakat, permanens tanulásra buzdít. Szerénységre int, aki sokat forgatja, hamarosan rájön, hogy mi mindent nem tud. Ez a lexikon különös gondot fordít az objektivitásra: sokféle, néha egymással szembenálló nézeteket ismertet. Az alkotókról szóló cikkek végén megadja a fontosabb művek jegyzékét és rövidített bibliográfiai adatokat is közöl. Nélkülözhetetlen eszköz diákoknak, egyetemi hallgatónak, amikor dolgozatot, disszertációt írnak, szemináriumra készülnek.

És mindezt úgy teszi, hogy nemcsak tanít, hanem szórakoztat is; kedvet csinál a további böngészéshez, belefeledkeztet egy-egy témába; a szövegben gyakran megjelenő utalások és keresztutalások erre is ösztönöznek. A pesszimisták és az optimisták számára egyaránt tanulságot szolgál, hogy „mindig így volt e világi élet”, nemcsak bennünket sújtott igazságtalanul a történelem, a sors, – ugyanezt szenvedték el a korai keresztények, a vallásháborúk áldozatai is, az íreket vallási okokból elkergették hazájukból; az indiánokat kiirtották – kegyetlenebbül, mint ahogy a Winnetouban olvashattuk; az új-granadaiakat a Bidlackban kötött Panama-szerződéssel éppúgy becsapták az amerikaiak, mint a búrok a dél-afrikai őslakosokat. Az inkvizíció után a franciák és a spanyolok szétverték az egyház leghűségesebb szolgáit, a jezsuitákat; voltak pápák és velük harcoló ellenpápák, udvari intrikák, orvgylkosságok, népirtások, nőügyek és féltékenységek, válások és érdekházasságok – mindenütt a világon és minden korban. Nagy erény ebben a globalizálódó és ugyanakkor rendkívül sokrétű világunkban, hogy ez a lexikon egyik földrészt sem hanyagolja el: Biszhandász XVII. századbeli indiai festőről megírja, hogy kora utolérhetetlen arcképfestője volt; a francia Damiensről, hogy XIV. Lajos, a Napkirály izzó vasfogókkal négy órán át kínoztatta, majd a Grève-téren lovakkal szaggatták szét testét; az amerikai Melville Reuben Bisselről, hogy 1876-ban egy gumikerekeken mozgatható szőnyegsöprő szerkezetet talált fel, amit az egész világon szabadalmaztatott. Az indiai csatni-mártástól a magyar halászléig számos ételleírás, sőt recept is található a lexikonban.

Tudományok – művészetek

A természettudományokról és ezek művelőiről szóló cikkek is rendkívül alaposak, részletezők, közlik napjaink eredményeit; laikusok számára majdhogynem helyettesítik a szaklexikonok használatát. Az atomról szóló cikken kívül, külön cím alatt szerepel az atombomba, az atomenergia, az Atomenergia Bizottság és az atomsorompó-egyezmény története, célja és feladatai, az atomidő, az

atomizmus, az atommagóra, az atomóra, az atomreaktor, az atomsugár és táblázattal az atomtömeg. A hatodik kötet az emberi test leírásával kezdődik, amelyet A-tól N-ig színes táblák kísérnek, az anatómiai részek latin elnevezésével. Rendkívül érdekesek a csillagászati cikkek, melyeket csillagtérképek illusztrálnak, köztük a kínai Tunkvang tekercsről a Kr. u. 940 körül készült legrégebb fennmaradt csillagtérkép. Sok színes képpel szerepel a világ gazdag faunája és flórája, az azonosítást a szövegben kívül a latin nevek közlése könnyíti meg.

Ennek a lexikonnak talán az a legvonzóbb vonása, hogy nem száraz adattár, hanem érdekes olvasmányt nyújt annak, akinek kedve támad a forgatására. Sok helyütt megírták már, hogy az Encyclopaedia Britannicában közölt életrajzok, különösen a tudósoké, íróké, művészeké egy-egy rövid esszé értékeit, gondolatgazdagságát csillogtatják. Csak példaként álljon itt Dante, Chateaubriand, James Cook, Einstein, Paul Klee, vagy a magyar Fülep Lajos, Bibó István neve.

Az objektivitásra törekvés legjellemzőbb példái a társadalomtudományi cikkekben, különösen a politikai, történelmi témák terén találhatók. Mégis a magyar változat szerkesztése közben ezen a területen nyílt leginkább mód tévedések és hibák kijavítására. Az Encyclopaedia Britannicával (Chicago) kötött, az együttműködést és a magyar kiadás feltételeit szabályozó szerződés úgy fogalmaz, hogy a magyar változat alapja az utolsó angol kiadás szövege, ami azt jelenti, hogy tartalmi változtatáshoz ki kell kérni a chicagói szerkesztőség véleményét. Az angol szövegeket nemzetközi gárda, 130 ország mintegy 4000 tudósa írta, és az első kiadás óta eltelt negyed évezred alatt folyamatosan javították, bővítették a cikkeket. Ritka a hiba, a tévedés az eredeti szövegben, de mégis akad. A budapesti szerkesztőség észrevételezte és a chicagói egyetértésével módosította többek között az Erdély-cikket, amely a dáko-román elméleten nyugodott, és például a magyarok s a székelyek közti ellentétről beszélt.

Vívmányak tekinthető, hogy a két kiadó között kötött szerződés, bár korlátozott számban, de lehetővé tette a lexikonnak további magyar szócikkekkel történő kiegészítését (ezek jegyzéke az egyes kötetek végén olvasható). A chicagóiak azt is vállalták, hogy a magyar kiegészítéseknek mintegy felét a következő angol kiadásba fel fogják venni, ami hírünket a világban tovább erősíti, hiszen az angol kiadásból jelenleg több, mint 70.000 sorozatot adnak el évente, és az angol kiadás új cikkeit a mintegy tíz másnyelvű változat is át szokta venni.

A magyar szerkesztőség egyébként az objektivitás igényéhez alkalmazkodva fogalmazta meg a kiegészítő cikkeket, lásd például a Hóman Bálint, a Horger Antal, vagy akár a Grósz Károly cikket. Külföldiek esetében is élt a kiegészítési javaslat lehetőségével, amit például Gerald Durrell, Bohumil Hrabal, Jürgen Habermas vagy Fritz Hundertwasser esetében el is fogadtak.

A kézzel írt katalóguscédulától a számítógépig

A francia enciklopédisták az azóta is nevezetes művüket kézzel írták, és így adták nyomdába. Könyvtárainkban is megvannak még a régi kéziratos katalóguscédulák, de gyűjteményeink jórésze már számítógépen tartja nyilván állományát. A Britannica Hungarica saját számítógépes rendszert fejlesztett ki; floppy-lemezre rögzítik a fordításokat, gép segítségével írják, javítják, módosítják a szövegeket, készítik, ellenőrzik az utalókat, sorolják be az illusztrációkat és készre szerkesztett filmet adnak át a nyomdának. Terveik szerint a 18. kötet megjelenésével majdnem egyidőben, a második évezred legelejére elkészítik a Britannica Hungarica CD változatát is, amelynek segítségével a tárgyszavakat, témákat már gépen is lehet majd keresni.

Vajda Kornél

A hazai könyvtári rendszer első átfogó adattára a társadalmi rendszerváltás után

Könyvtári Minerva 1996

[(összeáll. Rácz Ágnes); közread. az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. – Bp.:

OSZK KMK, 1997. – 3 db. ISBN 963 201 326 3]

Két pályatársunknak, az összeállító Rácz Ágnesnek és a lektor Gerő Gyulának, illetve a nemzeti könyvtár tipográfusainak köszönhető, hogy elkészült és megjelent a *Könyvtári Minerva 1996*. három kötete. „Belbecsének” kialakításához nagyfokú intellektuális készség és vasszorgalom kellett. Az ilyen jellegű munka készítésénél ez ugyan általános követelmény, de ebben a korábbi könyvtári rendszerünk „nagy szétszóródása utáni” esetben fontossága igencsak megnőtt.

Minden könyvtár és más tájékoztató tevékenységet (is) folytató intézmény jól teszi, ha minél előbb beszerzi, és mindjárt használatba fogja. Szolgáltatásai talpraesettsége függhet tőle. De hogy senki meg ne vádolhasson egy szakmai produktum megokolatlan kínálgatása miatt, illik tájékoztatnom tartalma felől.

Elsősorban átfogó voltára hívom fel a figyelmet. A nemzeti könyvtáron kezdve a felsőoktatási, a szak- és közművelődési könyvtárokon át (ez utóbbiak az ún. B típusig bezárólag, miközben az adattár gépi változatába a C típusúak is bekerülnek) egészen a jelentős középiskolai könyvtárakig található benne bőséges intézményi információt. Összesen 1130 „könyvtári szócikket” tartalmaz, mégpedig előbb – típusonként tagolva, azon belül intézmény nevek betűrendjében – a budapesti könyvtárakat, majd – egységes települési és településenként intézményi betűrendben – az egyes megyékben működőket sorolja fel a mű első két kötete.

E halmazba minden bizonnyal belekerült az új törvény meghozataláig kibontakozóban lévő mostani könyvtári rendszerünk intézményeinek „színe-virága”, úgyhogy amely intézmény – valószínűleg az ad maiorem capitalismi hungarici gloriam” jegyében – kihagyta magát lapjairól, mert van ilyen is (pl. 121 könyvtár az adatok kérdőíves begyűjtésekor nem kívánt magáról informálni), az valójában nem szegényíti a szolgáltatási kínálatot.

Egy-egy intézményről maximális előfordulásban az alábbiakat lehet megtudni az említett „szócikkek” révén:

- a könyvtár neve, idegen nyelvű nevei, címe, levélcíme, telefon-, telex- és E-mail száma(i);
- a vezető neve;

- a könyvtár típusa, jellege, alapítási éve, fenntartója;
- dolgozóinak száma;
- fő- és mellékgyűjtőköre, különgyűjteményei;
- állományadatok az érvényesség dátumával, az éves gyarapodás mértéke dokumentumtípusonként, a szabadpolcos állomány aránya;
- nyilvánossági fok, igénybevételi feltételek, nyitvatartási idő;
- számítógépes ellátottság, a szolgáltató számítógép hálózati címe, a használt szoftver;
- saját fejlesztésű, illetve előfizetett adatbázisok;
- katalógusok;
- szolgáltatások műfaj szerinti bontásban;
- kiadói tevékenység;
- a könyvtárban folyó kutató-fejlesztő munka (esetenként az adott témák felelőseinek feltüntetésével);
- a könyvtár által adományozott kitüntetések, díjak;
- a könyvtár létesítette alapítványok.

Az adattár használatát a harmadik kötetben található mutatók teszik „flottá”. Ezek az intézmények mai és hajdani neve, illetve névrövidítése, a vezetők neve, az egyes megyékben működő könyvtárak neve, a könyvtárkódok, a fő gyűjtőköri fogalmak, a különgyűjtemények, a saját és előfizetett adatbázisok, a használt adatbázis-kezelők és más könyvtárak által kiadott időszaki kiadványok címe felől kalauzolják el az érdeklődőket az első két kötet „szócikkeibe”.

Tekintettel arra, hogy egy ilyen adatbázis túlnyomóan tartós tényanyagában akadnak igencsak tisztavirág-életűek is, nem lesz haszontalan idéznem a szerkesztő előszavának utolsó bekezdését: „Az adatbázist szeretnénk folyamatosan karbantartani, és a legfontosabb változásokat, elsősorban a név-, cím- és telefonszám-változásokat rendszeresen közzétenni. Ezért arra kérjük a könyvtárakat, hogy az adataikban, működésükben bekövetkezett változásokról, értesítsék a szerkesztőséget. Ha az adatszolgáltatás rendszeressé válna, 1-2 évenként címjegyzéket lehetne kiadni [javaslatom: utalással a Minerva intézményi sorszáma], öt-tíz évenként pedig a Könyvtári Minervát is felújítani.” Úgy legyen, mert lám-lám: az OSZK telefonszámai máris megváltoztak.

Amíg ez a mostani adattár – mint említettem – a „nagy szétszóródás utáni” konszolidálódás állapotát mutatja be, addig harmincegy évvel ezelőtti előzménye az 1956. évi 5. sz. könyvtári tvr. megjelenése után kialakult és lényegében egészen a társadalmi rendszerváltásig érvényes könyvtári struktúráról adott – maximális befogást valósítva meg – képet. Óhatatlan, hogy ezt az előzményt háttérül használva ne vállalkozzam a rendszerváltás miatt bekövetkezett intézményi mozgások futólagos jellemzésére. (Ezzel egyszersmind a két Minerva segítségével végzhető alaposabb elemzésekre buzdítom a kollégákat.)

Mindenekelőtt a felsőoktatási könyvtárakkal szeretnék foglalkozni. Számuk majdnem megkétszereződött. Az 1965-ös évi adattár 67 felsőoktatási könyvtárat regisztrál, melyek közül csak a 21 egyetemi könyvtári központ és alközpont érdemelte ki a valóban felsőoktatási jelzöt, mivel a főiskolai könyvtári szféra bizony még kialakulatlan és gyengécske volt. A nevesebb művészeti főiskolai könyvtárakon kívül ezek a képződmények tanító/óvónőképző intézeti, techniku-

mi könyvtárként működtek. Ma a központi, kari, kihelyezett kari, egyetemi és főiskolai könyvtárak száma 120, s ami még örvedetesebb, közülük 9 vidéken található. Napjainkban nincs az országnak olyan megyéje, amelyben ne működnek felsőoktatási könyvtár. Egy-egy ilyen könyvtárra csak két megyének – Nógrádnak és Tolnának – van, a többinek ennél több.

Az 1965. évi Minerva 801 szakkönyvtárat sorolt fel, az 1996. évi 600-at. Szondázásom szerint mindazokban az intézményekben – akadémiai intézetekben, levéltárakban, múzeumokban, szanatóriumokban, kórházakban, hatósági funkciókat ellátó szervezetekben – megmaradtak a könyvtárak (más kérdés, hogy milyen ellátottsággal), amelyeknek nem kellett megszűnniük, legfeljebb többé-kevésbé átalakulniuk. Ezt tanúsítandó, hadd közöljek két adatot: 1965-ben 44, 1996-ban 55 akadémiai kutatóintézeti könyvtár működött, s míg 1965-ben 64 volt az „országos” névkezdetű könyvtárak száma, 1996-ra 74 lett belőlük.

Az 1965. évi 801 szakkönyvtárból 420 volt az ún. termelési műszaki könyvtár, az 1996. évi 600-ból mindössze 104. Ezeknek valamivel több mint fele vidéki települések jelentős üzemeiben „szolgál”. (Érdekes módon ugyanez a helyzet, ha az összes szakkönyvtár Budapest–vidék megoszlását nézzük.)

Ami a területi közművelődési könyvtári ellátást illeti: 1965-ben volt 146 megyei, járási és városi könyvtárunk. Közülük mostanra mindössze 2 könyvtár esett ki az A és B típusú rostán, nevezetesen a valamikori szobi és devecseri járási könyvtár. A többi járási könyvtár minimum B típusú könyvtárként működik, de vannak köztük A típusúak is (Dunaújváros, Nagykanizsa). 1996-ra – párhuzamosan a városiasodás folyamatával – a területi ellátás A és B típusú intézményeinek 220-ra növekedett. Az ellátás e szintjei a területi arányosság felé közelednek.

Az ún. termelési műszaki könyvtárokon kívül a szakszervezeti közművelődési könyvtárak voltak az átalakulás még az előzőeknél is nagyobb vesztesei. Írماغjuk is alig maradt. Az 1965. évi 469 könyvtár (hm, inkább túlnyomórészt: ellátóhely) fenntartása igencsak a múlté. A mostani Minervában 7 budapesti és 12 vidéki szakszervezeti könyvtár regisztráltatott mindössze (ráadásul egyikük-másikuk már mint munkahelyi könyvtár). Nyolc megyében (Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Győr-Moson-Sopron, Hajdú-Bihar, Heves, Pest, Somogy, Veszprém) a volt SZMT könyvtárak is megszűntek. Ki tudja, miféle ekvilibrisztika abszolválása nyomán maradhatott meg a többi. Meglehet, hogy idővel a munkahelyi könyvtár mint könyvtártípus bizonyos számú volt szakszervezeti könyvtárat feltámaszt tetszhalott státuszából, ám ahhoz a szakszervezeteknek korántsem csak makrogazdasági, hanem mikrogazdasági szinten is meg kell erősödniük.

Természetesen a két adattár további és mélyebb-alaposabb összetevései is lehetségesek, akár rendszer-, akár típus-, akár földrajzi méretekben kezdeményezük is ezeket az összetevéseket.

Kérdezem végül: ugye, nem volt indoktalan az új Könyvtári Minerva, e könyvtári szolgáltatási kalauz írásom bevezetőjében „megelőlegezett” kínálgatása, propagálása?

Futala Tibor

A Magyar pedagógiai tárgyszójegyzékről – és még valamiről

Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum munkaközössége közreadta a Magyar pedagógiai tárgyszójegyzék c. kiadványát (a továbbiakban MPT). A mű 3. kiadás, bár ezt a tényt expressis verbis nem közli magáról. Az előszó hivatkozik azonban cím nélkül egy 2. kiadásra. Ez valószínűleg a Pedagógiai tárgyszavak az országos pedagógiai információs rendszer számára c. munka, amely 2. bőv., jav. kiadásként 1988-ban jelent meg 219 oldal terjedelemben.

A mostani kiadvány tulajdonképpen többnyelvű tárgyszójegyzék (angol, francia, német), mivel – ez újdonság az előző kiadáshoz képest – kapcsolatot teremt a saját, valamint angol (amerikai) és európai többnyelvű szakteauruszok lexikai egységei között. A hasonló jellegű alkotások két fő részéhez, a betűrendes szójegyzékhez és a tárgyszavak szakcsoportos jegyzékéhez képest három további fejezetet: a többtagú tárgyszavak (kifejezések) permutált betűrendes listáját (az egytagú tárgyszavakkal együtt), a már említett többnyelvű konkordancia mutatót, és végül földrajzi nevek, lényegében politikai-igazgatási egységek neveinek teauruszszerű összeállítását tartalmazza. Ez az együttes közel 3500 lexikai egység kényelmes használatát biztosítja egy 516 oldalas könyv formájában azok számára is, akik már hozzászoktak a számítógépes adatbázisok nyújtotta szolgáltatásokhoz. A tipográfia célszerűen áttekinthető, a használatot azonban még inkább megkönnyítette volna a szerkezeti

egységek vizuális megkülönböztetése, mivel ezeket munka közben gyakran kell változtatni, egyikből a másikba átlépni.

A nem mellékes általános és külső jellemzők után azonban térjünk át a tartalmi kérdésekre. Első megállapításunk arra a lényeges tényre vonatkozik, amelyet ugyan a cím is közöl, miszerint tárgyszójegyzékkel van dolgunk, nem teauruszsal, bár első ránézésre úgy tűnik, mintha teaurusz szócikket látnánk. A valódi teaurusz relációk közül azonban csak egyet használnak a jegyzék: a mellőzött lexikai egységről a kitérített (és vissza) való hivatkozást (III). Ezen kívül csupán egy utaló formát ismer: LM, lásd még. Ezzel az egyetlen utalóval teremt kapcsolatot az adott tárgyszó, és a vele tartalmilag összefüggő tárgyszavak között, legyen ez generikus, részegész, feltétel-következmény vagy egyéb kapcsolat. Az eltérés a szabványos teaurusztól azonban nemcsak abban áll, hogy nem jelöli a kapcsolat minőségét, hanem sokkal inkább abban, hogy nem is térképezi föl egy-egy szó teljes kapcsolatrendszerét. Végeredményben tárgyszavak tekintetében a jegyzék többnyire egymástól független egységekből áll. A kérdés az, hogy célszerű-e ez az eljárás? Gyakorlatilag megközelítve, ha például egyértelmű számomra, hogy az engem érdeklő téma specifikusan a *gyermekbíró*ság tárgyszóval írható le, érdemes-e a *bíró*ság, *büntető*eljárás, *büntető*jog, *bűn*özés, *gyermekbűn*özés tárgyszavak specifikus irodalmát megnézni

(feltételezve persze, hogy a tárgyszavazó jól végezte munkáját a tartalmi feltárás során). Egy „rendes” tezausz ezeket a szavakat nyilván valahogyan összekapcsolja, a MPT-ben a *gyermekbíróság* csak a *fiatalkorúak bírósága* tárgyszóval van LM kapcsolatban.

Általánosabban fogalmazva, tényleg akkora jelentősége van specifikus tárgyra való keresésnél a kapcsolatos, de nem specifikus szóanyag számbavételének, több-e ez a számbavétel az általában nem szakmai analfabéta kereső számára jól ismert dolgok közlésénél? Fordított esetben más a helyzet, vagyis ha a keresés nem specifikus tárgyra, hanem átfogóbb tematikára, irodalmi áttekintésre irányul. Ilyenkor természetesen szükség van a specifikus tárgyszavak körének áttekintésére. Dehát erre való a tárgyszógyűjtemény szisztematikus, szakcsoportos része.

Ha az olvasó úgy véli, hogy a recenzió az ismertett mű ürügyén a klasszikus tezauszokkal szembeni fenntartásának ad hangot, és az olyan típusú tárgyszórendszerek mellett teszi le a garast, mint a MPT, akkor gyanúját megerősíthetem, azzal a megszorítással, hogy véleményem a *nem* szakmai-szakterületi tezauszokra vonatkozik. (Hogy a szűkebb szakterületi tezauszoknál miért más a helyzet, ez külön elemzés tárgya lehetne.) Magyarázatra szorul, hogy a fenti vélemény hogyan hozható kapcsolatba a szóban forgó tárgyszójegyzékkel? Nos úgy, hogy ennek lexikai anyaga, lévén a pedagógia és az oktatás-nevelés alkalmazott tudomány, illetőleg funkcionális diszciplína, nagyon sokat merít az általános szókészletből, szemben pl. egy gépipari, számítástechnikai, de akár pszichológiai tárgyszójegyzékkel vagy tezausszal.

Jelen esetben tehát haszon nélkülűnek minősíteném azt a nem kis munkát, amellyel egy tekintélyes részében általános szóanyagot – sajátos szakterületi szempont híján óhatatlanul spekulatív módon I–II. tezausszá szerveztek volna. Az így készült, létező tezauszok problematikus megoldására sok példát lehetne találni, amikor is az elvont fogalmi elemzés nyomán egy olyan absztrakt tér alakul ki, amelyben a dokumentumok valóságosan hasznosítható tartalmi kapcsolatrendszere nem helyezhető el.

Visszatérve most már a szorosabb tárgyhoz, azt a megoldást tartom célszerűnek, amelyet a MPT követ, vagyis, hogy csak adott tárgyszó specifikus jelentéséhez legszorosabban kapcsolódó tárgyszóra utal (pl. a *számítógép* tárgyszónál mellőzve a számítástechnika egyéb fogalmait, az eszköz jellegnél maradván csak a *számítógép* tárgyszóra). Sőt, ha jól figyeltem meg a tendenciát, akkor is mellőzi az utalást, ha a kapcsolat jelölése rábizható a természetes nyelv eszközeire, a közös szótőre, a képzett alakok közös jelentéshordozó alapjára. Ez véleményem szerint nem egyszerűen ökonómia kérdése, hanem a természetes nyelvhez, mint az információkeresés eszközeihez való elvi hozzáállásé.

Az itt elmondottak egy véleményt képviselnek, amely vitatható, mint minden vélemény. Az egzakt bizonyításhoz hiányzanak azok a vizsgálatok, melyek összehasonlíthatnák megfelelő dokumentumbázisokon a részletes tezausz, ill. a MPT típusú tárgyszójegyzék információshatékony-ságát.

Visszatérve ismét magára a MPT-re, a részletekre vonatkozó kritikai megjegyzések a gyakorlati használat nyomán merülhetnek föl. A recenziósnek ezekre annál kevésbé van le-

hetősége, mert nem ismeri a valószínűleg létező alkalmazási szabályokat, pl. a modifikátornak nevezett lexikai egységek, gyakorlatilag melléknevek szerepét a használatban. Ezek a betűrendes részben önállóan, de jelzős szerkezetű tárgyszavakban is megjelennek. Nem tudható, megengedett-e a tárgyszavak alárendelő összetétele, pl. földrajz-szakkör, ha igen, nem el-

lenkezik-e az így kialakuló szisztematizáló jelleg a specifikus tárgyszóképzés és -használat elvével? Ezeket az észrevételeket a közvetlen használók nyilván megteszik, és így az esetleges apróbb következtelenségek felszámolhatók. Érdeklődéssel várnék viszont egy hatékonysági vizsgálatot a tárgyszójegyzékkel kapcsolatban.

Zöldi Péter

A szerzetesi könyvtárak sorsáról

Wix Györgyné: A szerzetesi könyvtárak sorsa Magyarországon 1950–1952. Bp. OSZK, 1997. (Az Országos Széchényi Könyvtár füzetei 11.)

A szerzetesrendek feloszlására egyszer már sor került Magyarországon II. József idejében, bár az csak a jezsuitákra és néhány más (nem tanító és nem ápoló) férfi és női rendre vonatkozott. Rendelete nyomán akkor is nagy könyvmennyiségek kerültek más helyre és más tulajdonoshoz: az egyetemhez, akadémiákhoz és árverések révén könyvgyűjtőkhöz, elsősorban főúri és főpapi gyűjteményekbe. Minthogy az épületeket általában meghagyta korábbi funkciójukban és a rendtagokat sem deportálta, hanem szolgálatukra tanárokként (betegápolókként, világi papokként) továbbra is igényt tartott, rendelete valószínűleg nem okozott annyi emberi tragédiát sem. Nemcsak a könyvek és könyvtárak, hanem a rendtagok is kíméletesebb bánásmódban részesültek akkor, mint 1950-ben.

A szerzetesrendek feloszlásáról szóló 1950. 34. sz. törvényerejű rendelet, amely kimondta a „szerzetesrendek működési engedélyének megszűnését”, 1950. szeptember 23-án hirdették ki. Valójában azonban addigra már sok épületbe az új tulajdonosokat is beköltöztették, s a rendtagok deportálását a kommunista államhatalom illetékesei már hónapokkal azelőtt, júliusban megkezdték, a rendelet tehát már csak utólag próbálta a törvényesség látszatát kelteni.

Az egy ideig gazdátlanul, majd új tulajdonosok kezébe kerülő épületekben a könyvtárak szabad prédává váltak: vagy bezúzás várt rájuk, vagy a beköltöző intézmények (javítóintézet, ipari tanulók otthona, sok esetben honvédség) lakóinak szolgálhattak pénzforrássul, esetleg fűtőanyagul.

A tudományos könyvtárak felügyeletével megbízott Országos Könyvtári Központ (OKK) illetékes osztályvezetőjeként a nagy tekintélyű és kiváló tudós és még kiválóbb ember, Kőhalmi Béla a szerzetesrendek feloszlásának első híreire megkezdte harcát e hatalmas nemzeti kincs megmentése érdekében. 1950 júliusától októberéig tartott, míg sikerült hatáskört biztosítani az Országos Könyv-

tári Központnak a gazdátlaná váló könyvtárak védelmére, helyszínen történő zárolására. 1951. január 4-én pedig, azt követően, hogy az állam és az egyház között ún. Paritásos Bizottság létesült, az Országos Könyvtári Központ és a Paritásos Bizottság egyházi képviselői megállapodhattak a könyvtárak anyagának az állam és az egyház közötti megosztása tekintetében. (Talán mondani sem kell, hogy a nevében paritásos bizottságban az állam és az egyház nem ugyanazt a súlycsoportot képviselték.)

E jegyzőkönyvbe vett megállapodás szerint azután az Országos Könyvtári Központ erre kijelölt dolgozói a helyszínen választották szét az egyes gyűjtemények állományát, majd az egyházat illető részt átadták a Paritásos Bizottság megbízottainak. A megállapodás értelmében minden 1867 után nyomtatott mű, amely a lelkipásztori munkához szükséges, (vallásos elmélkedés, imakönyv, egyházi szónoklat, morális, aszkézis, misztika, pasztoráció) visszaadandó az egyháznak, míg a többire (az ennél régebbi vagy tudományos, történeti, enciklopédikus jellegű vallásos és egyházi művekre, a teológia klasszikus műveire, rendtörténetre, egyházkormányzással foglalkozó művekre, a biblia szövegkritikai kiadásaira) az állam tartott igényt, vagyis az Országos Könyvtári Központba került.

Az Országos Széchényi Könyvtár füzetei című sorozatban most megjelent tanulmány az ebben a – nem egészen két évig tartó – mentési és válogatási munkában részt vett munkatársaknak útijelentései és emlékezései alapján íródott, még 1988-ban. Az írás első része – amely egyébként 1993-ban már megjelent a Magyar Könyvszemlében (MKsz 1993. 306–324.) – a történeti előzményeket és az Országos Könyvtári Központnak a könyvek megmentését célzó tevékenységét tárgyalja. A második, eddig nem publikált rész az egyes rendházak könyvtárainak sorsáról tudósít röviden, betűrendben, Andocstól Zircig.

Aki e visszaemlékezésnek vagy kordokumentumnak is nevezhető könyvet írta: Wix Györgyné, maga is részt vett e munkában, pontosabban egyike volt annak a négy munkatársnak (Borsa Gedeon, Dörnyei Sándor és Reményiné Vida Erzsébet mellett), akiknek feladata a munka gyakorlati lebonyolítása és szervezése volt. Idekívánkozik néhány gondolat a könyvéhez írt bevezetőjéből: „Amikor minket, mint e feladat mondhatni kétkezi munkásait, manuális végrehajtóit, felkérték arra, hogy írjunk meg a szerzetesi könyvtárak sorsát, történetét, akkor abban a reményben mondtunk igent, hogy képesek leszünk megmutatni azokat a körülményeket, amelyek odavezettek, hogy ezek a gyűjtemények nem maradhattak a helyükön, nem gazdagíthatták eredeti szűkebb közösségük tudományos életét, hanem összegyűjtve, az ország könyvtárai között szétosztva lehetett csak bevonni őket a hazai tudományos vérkeringésbe. És legfőképpen az vezetett minket, hogy – sajnos már megkésetten – fel tudjuk mutatni azoknak az érdemét, akik nem nyugodtak, és kiharcolták, hogy ezek a pótolhatatlan értékek a működő könyvtárak állományát gazdagítsák, ahelyett, hogy a lakosság hordja szét, vagy klerikális kacatnak deklarálva zúzdába kerüljenek...”. Valóban, a néha még ma is keringő, fel-fel bukkanó tév-történetek, a hallomáson és szóbeszédén alapuló, sokszor nem egészen hiteles visszaemlékezések mellett napjaink könyvtárosait joggal érdekelheti mindaz, ami valóban történt.

A feljegyzett adatok és becslések szerint ez a nem egészen két év alatt megmozgatott könyvanyag 900 000 és egymillió kötet között volt. Azok a könyvtárak pedig, ahonnan származtak, nagy részükben 18. századi alapításúak voltak, de

akadtak köztük ennél régebbi, a török hódoltság után közvetlenül létrejött gyűjtemények is. A Magyar könyvtártörténet (Csapodi–Tóth–Vértesi, Bp. 1987.) szerint 129 rendházból és iskolából származott ez a könyvanyag. A visszaemlékezésekből látszik, hogy minden intézkedést a lehető legsürgősebben kellett megtenni, sok esetben csak mentve, ami menthető. Csak néhány példát említve: a ciszterci rend egyik birtokközpontján a könyvtárat „már széthordták a környékbeliek”, máshol a pedagógus-lakásokká alakított ferences rendház könyvtára az egyik tanár éléskamrájában várt a sorsára, míg a Notre Dame zárda könyvei a párházban találtak menedéket. Az egyik Orsolya-rendi zárda kb. 4000 kötetét is a helybéli lakosság hordta szét. Megint máshol a rendtagok könyveit az oda-költöztetett kollégium gondnoka mint demokratikus szempontból nem értékes, sőt nem is kívánatos könyveket hulladékpapírosnak minősítette, és elszállíttatta. De az OKK odautazó munkatársai találtak könyvtárat „biztonságban” a baromfitenyésztő szakiskola nyitott folyosóján, vagy máshol a ferences könyvtár egy részét, – minthogy az épületet a kórháznak utalták ki – egy konyha melletti kamrában üvegek, bödönök és egyéb konyhaeszközök társaságában, ismét máshol ólban...”

Mindez a kár az alatt a néhány hónap alatt történt, amely a rendtagok „eltávolítás”, az épületek kiürítése és az Országos Könyvtári Központ munkatársainak megérkezése között eltelt. Illuziórikus feltevés, hogy ezek a gazdátlanra tett és legfelsőbb hatóságokat alig érdeklő gyűjtemények a helyszínen, eredeti formájukban megőrizhetők lettek volna. Elég példát olvasni a könyvben, hogy az új épülettulajdonos milyen mohón igyekezett minden talpalattnyi helyet azonnal igénybevenni, és gyakran néhány napos ultimátummal fenyegetőzött, ha azonnal ki nem ürítik a szerzetesi könyvtártermeket. Mindehhez még hozzátehetjük a megfélemlítés légkörét. A rendi könyvtárak ügyében állandóan közvetlenül a helyi hatóságokkal kellett tárgyalni, csakhogy éppen ekkor alakultak át a polgármesteri hivatalok tanácsokkal minden megyében, amely együtt járt a régi tisztviselők eltávolításával és új káderek megjelenésével. Talán kevesen gondolnak arra, mennyi adminisztratív harcába került az Országos Könyvtári Központ illetékes vezetőinek a gyöngyösi ferences és a zirci ciszterci könyvtárat eredeti formájában, régi történelmi keretei között megőrizni. (Megjegyzendő egyébként, hogy – ahol még voltak, s nem estek vandál pusztítás áldozatául – a szerzetesi könyvtárak katalógusai – cédulakartoték, leltárkönyv vagy könyvformájú jegyzék –, ott csek ma is rendben dokumentálják a könyvtártörténet számára egy-egy szerzetesház könyvtárának anyagát, ezeket ugyanis azonnal elhelyezték az OSZK Kézirattárában, ahol azóta is találhatóak.)

Fél évszázaddal a történetek után és a későbbi események ismeretében bizonyosodott, hogy még azt is szerencsésnek lehet tekinteni, hogy nem valósult meg Köhalminak az a fejlesztési perspektívája, hogy a városi könyvtárakat bővítsék ki a szerzetesi anyagokkal, hogy a területileg odatartozó gyűjtemények nagyjából ugyanott maradjanak. Mert még ha el is tudtak volna helyezni ilyen nagyságú gyűjteményeket a későbbi évek közművelődési politikája a városi könyvtárakba került szerzetesi eredetű könyvanyag jelentős részét végveszélybe sodorta volna a napirenden levő selejtezések miatt. Így azonban, látva, hogy a Népművelési Minisztérium nem partnere az Országos Könyvtári Központnak a tudományos könyvtárra fejlesztési elképzelésekben, az OKK könyvtárakat léte-

sített az ország több pontján, Budapesten is, ahonnan e központosítás után megszervezte a tudományos könyvek módszeres szétosztását, messzemenően előkelő helyet biztosítva a vidéki egyetemi könyvtáraknak. (Ezt már az Országos Könyvtári Központ jogutódja, a Népkönyvtári Központ végezte. Annak utódja pedig az OSZK Főlépédműközpontja ill. a KEO lett.) Azok a tudományos nagykönyvtárak ugyanis, amelyekhez a könyvek nagy része jutott, érintetlenül maradtak, és a politikai okokból végzett selejtezésnek nem estek áldozatul.

Az Országos Könyvtári Központba egyébként ugyanekkor más forrásokból és áramlott az állami tulajdonba vett könyv: mindez 3 783 000 könyvet jelentett (Csapodi–Tóth–Vértessy: i.m.). Elhagyott javak, külföldre távozott tulajdonosok könyvtárai, feloszlott egyesületek és intézmények könyvtáraiból mindaz, ami nem került az 1945 utáni első években azonnal zúzdába, és amit nem herdáltak el. Az itt leírtak, a szerzetesi könyvtárak csak egyetlen, bár kiemelkedően értékes részét képviselték az államosított könyveknek. A könyvek és könyvtárak 1949–1960 között történt államosításáról korábban Horváth Viktor írt tanulmányt (OSZK Évkönyve 1974–1975. Bp. 1978. 233–259.).

Wix Györgyné könyvének megírásakor az OSZK irattárának eredeti iratanyagára, feljegyzésekre, útijelentésekre támaszkodott, emellett saját és kollégái visszaemlékezéseire és Borsa Gedeon pusztán dátumokra és tényekre szorítkozó szákszavú naplójára. A komor és legtöbbször lehangoló környezetben, a lakóik nélkül maradt, kiürített rendházakban mostoha körülmények között és mindig sürgősen végzett munkának, hiszen egyik kiszállás a másikat követte, voltak persze derűsen és talán a mai könyvtáros számára tanulságos oldalai is.

A kiadvány megrendelhető: Országos Széchényi Könyvtár, Kiadványtár. 1827 Budapest, Budavári Palota F épület. Fax: 202-0804

V. Ecsedy Judit

A Magyar Könyvtárosok Egyesületének Bibliográfiai Szekciója

1998. március 24-én 10 óra 30-kor

szakmai rendezvényt tart két közérdekű és aktuális témában

BERKE BARNABÁSNÉ a magyar nemzeti bibliográfia retrospektív adatbázisának létrehozásáról való elképzeléseit mondja el. A rendezők várják és szívesen fogadják a témával kapcsolatos tapasztalatokat, véleményeket.

KOVÁCS ILONA a külföldi hungarikumok Interneten elérhető adatbázisairól, a Hungarika Információról és a Hungarika Névkataszterről tart előadást és számítógépes bemutatót. A résztvevőknek lehetőségük lesz megismerni az új WWW szolgáltatásokat.

A rendezvény helye: Országos Széchényi Könyvtár
Budapest, Budavári Palota F. ép. VI. szinti előadóterem